

ISLOM DININING IJTIMOIIY TARAQQIYOTDAGI O‘RNI

Ilmiy rahbar: Samatov Xurshid O‘lmasjonovich

Azimov Fazliddin Abduvali o‘g‘li

Toshkent axborot texnologiyalari Universiteti

Samarqand filiali KIF 23_03 guruh talabasi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Islom dini barcha millatlarni birlashtirib, teng, do‘stona va yorubirodar qilib tinch yashashini uqtirib keladi. Ayni paytda islom dinida razolat, kibr, adovat, hasad, xiyonat, zulm kabi illatlar qoralanadi. Ushbu maqolada islom dinining vujudga kelishi haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: xudo, ilm, ta‘lim, islom, ta‘limot, qur‘on, din, xadis, alloh, e‘tiqod, arab, ramazon, qurbonlik, Makka, Madina, xalq, itoat, Imon, zakot, xaj.

Islomdan ilgari Arabistonda qonunsizlik, ahloqsizlik, zo‘ravonlik hukm surgani uchun ham keyingi avlod o‘sha davrni haqli ravishda Johiliya davri deb atagan va undan qutilish yo‘li kerak edi. Bunday holatlarga, ayniqsa bo‘linib ketgan Arab qabilalari o‘rtasidagi o‘zaro nizo va urushlarga barham berish uchun siyosiy-iqtisodiy, ma‘naviy jihatdan birlashgan yagona Arab davlatini vujudga keltirishni davr taqazo etmoqda edi. Bunga esa yagona Hudoga e‘tiqod qilish orqali erishish mumkin bo‘lar edi. Bu davrda Islomning paydo bo‘lishi uchun g‘oyaviy muhit ham yetilib borayotgan edi. Chunonchi haniflar – chinakam e‘tiqod qiluvchilar, haqiqat izlovchilar diniy harakati bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Haniflar Arab qabilalarini birlashtirish jarayonining g‘oyaviy ifodachisi edilar. Shunday qilib bu davrda Arablarni har jihatdan birlashtirish, kuchli saltanatni vujudga keltirish, yakka hudolikka o‘tishga hijoz arablari ma‘lum ma‘noda tayyor edilar. Bunday harakatni boshqargan kishilar o‘z faoliyatlarini ilohiy ilhom bilan asoslay olgan holdagina muvaffaqiyatga erisha olardi. Islom dinining asoschisi Muhammad (s.a.v.)dir. Muhammad (s.a.v.) har tomonlama barkamol inson bo‘lganlari u zotning shahsiy fazilatlarini tufayli hijozliklarning harakati o‘ziga hos hususiyatlar kasb etib, diniy va siyosiy kuchga aylandi; bu kuch Islomning vujudga kelishini eng muhim tarihiy voqealaridan biriga aylantirildi. Islomning vujudga kelishi, arablar orasida vahdoniyatga asoslangan dinning qaror topishi, arab qabilalarining yakka hudo –

Olloh g'oyasi atrofida birlashishi Abdullohning o'gli Muhammad nomi bilan chambarchas bog'liq.¹

Muhammad(s.a.v.) Makkaliklarni but va sanamlarga sig'inishdan qutqarish va yagona Olloh e'tiqodiga olib kirish uchun 3 yil yashirin ravishda harakat qildi. Bu davrda Islom diniga kirganlar 30 kishini tashkil etdi xolos. Birinchi bo'lib Bibi Hadicha, keyin amakivachchasining o'gli Haydar y'ani Ali, asrandi o'g'li Zayd ibn Horis islomga kirdi. So'ng Abu Bakr, az-Zubayr, Talha, Usmon ibn Affon va boshqalar islomni qabul qildilar. Shu tariqa Makkaliklar ikkiga ajralishdi. Bular Ollohning yakkaligiga ishonganlar- mo'min-musulmonlar va ishonmaganlar – mushriklar edi. Mushriklar Ollohni yakka deb e'tirof etmay, uning sheriklari bor, y'ani hudolar ko'p deb, turli sanam, tosh va hakazolarga, ko'plab hudolarga sig'inishdilar. Mushriklar 23 yil davomida Muhammad(s.a.v.) targ'ibotlariga tish-tirnoqlari bilan qarshi chiqdilar. Ular hatto Muhammad Payg'ambarni jismonan yo'q qilmoq payiga tushganlar. 619 yilda avval amakisi Abu Tolib, keyin hotini Hadicha vafotidan so'ng mushriklar payg'ambarga qarshi kurashni yanada kuchaytirdilar. U zot o'zga yerlardan tarafdorlar izlashga majbur bo'ldilar. Dastlab bir guruh musulmonlar Habashistonga ko'chdi. 622 yilda Makka zodogonlari bilan raqobatlashib kelayotgan Yasrib(Madina) dagi Abs va Hazraj qabilalarining vakillari musulmon jamoasini o'ziga qabul qilish, Muhammad(s.a.v.) ni umumiy rahnamo sifatida tan olishga rozi bo'lishdi. Shu tariqa 622 yilda musulmonlar jamoasi Makkadan Madinaga ko'chadi. Buni tariqda hijrat- ko'chish deb yuritiladi. Musulmon yili Hijriy yil hisobi shu yildan boshlanishi rasmiy tan olingan. Ko'chib kelgan kishilar muhojirlar (ko'chib kelganlar), Madinada Islomni qabul qilganlar ansorlar (tarafdorlar) deb ataldilar. Bu yerda Muhammad(s.a.v.) qisqa vaqt ichida tarqoq arab qabilalarini muhojirlar bilan birlashtirib bir jamoa – ummani tashkil etdi. Bu jamoa qisqa vaqt ichida kichik, lekin kuchli davlatga aylandi. Diniy, ma'muriy va harbiy hokimiyat butunlay Muhammad Payg'ambar qo'liga o'tdi.² Madina atrofidagi barcha arab qabilalari bo'ysundirildi. Ayni vaqtda Madina va Makka o'rtasida boshlangan kurash 8 yil davom etdi va Badr, Uhud, Handoq kabi janglar bo'lib o'tdi. Nihoyat Makka zodogonlari 628 yilda Muhammad(s.a.v.) bilan kelishishga majbur bo'ldilar. 630 yilda musulmonlar qushini hech qanday qarshiliksiz Makkaga kirib bordi. Makka aholisi yoppasiga Islom dinini qabul qildi

¹ <https://www.intereuroconf.com/index.php/ipsn/article/download/742/548>.

² <https://cyberleninka.ru/article/n/islom-tarixi-va-falsafasi>.

va Muhammadni Ollohning elchisi deb e'tirof etdi. Ana shundan boshlab Makka Islom dini markaziga, Ka'ba musulmonlarning muqaddas ziyoratgohiga aylangan. 632 yilda Muhammad oila a'zolari bilan birga Ka'baga birinchi marta haj ziyoratiga keldi. Mazkur Haj tarixda "vidolashuv haji" Muhammad hajga to'plangan 124 ming musulmonga harata tuya ustida o'tirib nutq so'zlangan. Bu nutq tarihdagi – "vidolashuv hutbasi" deb yuritilib, u nafaqat yig'ilgan musulmonlarga, balki butun insoniyatga haratilganligi va insoniyat tarixida eng buyuk inqilob yasaganligi bilan ajralib turadi. Vidolashuv hutbasi jaholiyat davrining butun hufofatlarini, butun yomonliklarini, qon da'volarini, sudho'rlikni, qimor, fohishalikni, ayollarga nisbatan past nazar bilan qarashni o'rtadan barham toptirishda muhim rol o'ynaydi. Muhammad Payg'ambar aytgan va'zalarining qisqacha mazmuni quyidagicha. VII asr boshlarida Arabiston yarim orolda yirik Arab davlati tashkil topgan. Arablar bu davrda o'zlarini ijtimoiy va madaniy jihatdan o'zgacha xalq sifatida ko'rsata bildi. Voha va shaharlar aholisi kam sonli bo'lgan va ular birg'biridan Arabiston Sahrosi tufayli ajralib turar edi, Jug'rofiy jihatdan qulay bo'lganni uchun qadimda Sharq va G'arbdagi turli mamlakatlar savdog'sotiq, iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatishga intilib keldi. Atrofda bo'layotgan barcha siyosiy voqiyalar arab halqlari taqdiriga ta'sir etmay qolmadi. Qabilalar ittifoqi mustahkam emas edi. Ular goh birlashib, goh parchalashib ketadi. Bu narsa arablar siyosati va diniy ta'limotida ham o'z aksini topdi. VIII asirgacha bozorlar, shaharlarda, dasht va vohalarda qadimiy arablarga xos turlicha diniy oqimlarni, xristianlikni, otashparastlikni targ'ib qilib o'zini payg'ambar sanagan ko'plab va'zxonalarini uchratish mumkin edi. Arab qabilalarining birlashishi uchun intilishi turli qadimiy diniy topinishlarning markazlashuviga olib keldi. Kuchli urug' jamoalar ibodat xonasi va ular sig'inadigan xudolar jamiyatida yetakchi axamiyatga yega bo'la boradi. Ojiz qabilalar topishini va xudolari xaqida ta'limot yo'q qilindi. Yirik savdo va madaniyat markazi bo'lgan Makka shahridagi Ka'ba machiti ulkan axamiyatga ega bo'la boshladi. Makkadagi hukumron qabilag' Qurayshlar "o'rtoqlik" va savdo ittifoqini tuzishdi. Makka atrofidagi sayl muqaddas sanaldi. Tez orada qurayshlar maka atrofidagi urug', qabilalar uchun har yili ziyoratni tashkil etdi. Makkada diniy e'tqodlarga shubxa bilan qarovchi kishilar paydo bo'la boshladi. Shulardan biri – Muhammad edi. U Hoshimiy qabilasidan chiqqan. Bu qabila Ka'baga kiritiladigan eshik kalitiga ega bo'lgan. Muhojir Muhammad yangi ittifoq yetakchisi bo'lib qoldi. Boy savdogar

Abu Bakr o`zining o`n yoshli qizi Oyshani ellik yoshli Muhammadga turmushga berdi.³

Qur'oni karimda 25 nafar payg'ambarning nomi zikr etilgan. Muahmmad Olloh tomonidan odamlar orasidan tanlangan so'nngi payg'ambar sanaladi. Muhammad ibn Abdulloh (570-632) Makkada Quraysh qabilasiga mansub Hoshimiylar xonadonida tug'ilgan. Otasi Abdulloh Muhammad tug'ilmasdan ikki oy oldin 25 yoshida vafot etgan. Muhammad 6 yosh bo'ganida onasi Amina ham vafot etadi. Muhammadni bobosi Abd al-Mutallib o'z tarbiyasiga oladi. Ikki yildan so'ng bobosi ham vafot etadi. Sakkiz yoshli Muhammadni amakisi Abu Tolib o'z tarbiyasiga oladi. Abu Tolib tijorat ishlari bilan shug'ullanardi. Muhammad ham amakisi bilan tijorat ishlari bilan shug'ullangan. 25 yoshda Yamanga o'sha davrning badavlat ayoli Hadicha bilan uning mollarini sotishda ko'maklashish uchun boradi. Bu hamkorlik Muhammad bilan Hadichaning oila qurishiga sabab bo'ladi. Ular 6 nafar farzand- ikki o'g'il va to'rt qiz ko'rganlar. Farzandlaridan faqat Fotima o'sib ulg'aydi, qolgan farzandlari bevaqt vafot etgan. Muhammad amakisi Abu Tolibga yordam bo'lsin deb uning kichik o'g'li Alini o'z yoniga olgan va keyinchalik qizi Fotimani unga turmushga bergan. Muhammad 40 yoshga borganida uning hayotida Payg'ambarlik davri boshlangan. Y'ani unga ilk vahiy kela boshlagan. Ana shu davrdan Muhammad Ollohning rasuliga – elchisiga aylandi. Bu faoliyat 23 yil davom etdi. Uning bir qismi Makkada (610-622), ikkinchi qismi Madinada (622-632) o'tgan. Adabiyotlarda qayd etilishicha dastlabki vahiy ramazon oyining 26-sidan 27-siga o'tar kechasi kelgan. Shuning uchun bu kunni musulmonlar qadr, y'ani ilohiy qudrat kechasi sifatida nishonlaydilar. Ramazon oyini esa muborak deb biladilar. Kelgan vahiy Muhammad Payg'ambarni insonlarni johiliyadan qutqarish va Olloh ko'rsatgan to'g'ri yo'lga chaqirishga da'vat etadi.⁴

Islom, barcha insonlarning adolat va tenglik asosida yashashini talab qiladi. Qur'on sharifda "Ey imon keltirganlar! Adolatni to'liq o'rganib chiqing va adolat bilan shahodat qiling" (Nisa surasi, 135) deb buyuriladi. Islomda, zulm va nafsiy jinoyatlar qat'iy nazar bilan ta'qiqlanadi, va insonlar o'rtasidagi munosabatlar adolat asosida tuzilishi talab qilinadi. Islom, iqtisodiy faoliyatni barqaror va adolatli shaklda olib borishga ahamiyat beradi. Qur'on sharifda "Ollahning sizga berdiği rizqni qaytaring va sizlarga halol va toza narsalardan yeying" (Baqara surasi, 168)

³ <http://www.genderi.org/kirish-islom-dini-paydo-bolmasdan-oldingi-arabiston.html>.

⁴ https://uz.wikipedia.org/wiki/Islom_falsafasi.

buyuriladi. Islomda, iqtisodiy faoliyat adolat asosida amalga oshirilishi, zulm va riba shakllari bilan to'g'rilanishi talab qilinadi. Islom, ilmni o'rganishni va bilimlarni rivojlantirishni rag'batlantiradi. Qur'on sharifda "O'zingizga foyda yetadigan ilmni o'rganing" (Tahrim surasi, 6) buyuriladi. Islomda, ilm-fan o'rganish, tadqiqot va o'zlashtirishga ahamiyat beriladi, va bu bilimlarni ijtimoiy taraqqiyot uchun foydali qilish talab qilinadi.⁵

Muhammad vafotidan sung (632yil) uning tomonidan tuzilgan ittifoq qabilalarini birlashtiruvchi yanada katta markazga aylandi. Madinadagi bu ittifoq boshida Ollohning noiblari,halifalar turar edi. Su`niy mazxabdagi musulmonlarda asosan ilk to`rt halifa alohida ahamiyatga ega.Bularg` Abu Bakr(632-634), Umar (634-644),Usmon (644-656)va Hazrati Ali vakiligini tan olishgan. Halifalar yil sayin g`oya va e`tiqod sifatida islom ta`limotini mukkamalashtra bordilar.Ular himmati ila Madinada 114 suradan iborat “Quroni karm”tartib topdi.Xalifa Usmon davrida Muhammad ta`lim va o`gitalari 50 yili yozuvga tushirildi. Yana bir muqqadas diniy kitob mavjud.Bu Muhammad payg`ambar hayoti,faoliyati va ugitlari haqidagi xadislardan iborat.hadislar to`plami IX asrda vatandoshimiz –Buxoriy va Muslim kabi muhandislar tomonidan amalga oshirilgan. Muhammad Sollolohu alayxi vasallam vorislari xalifa Abu Bakr,Umar va Usmon avvalgi qushni qabilalarni, so`ngra O`rta dengiz va Osiyodagi baz`i mamlakatlarni fath etdilar va birlashtirdilar islom dini VIIIg`Ixasr davomida Eron , Shimoliy Xindiston va O`rta Osiyoga tarqaldi. X-XV asrlarda esa arab, hind va o`raosiyolik savdogarlar orqali u bug`or ,qipchoqlarga yetib bordi.Shimoliy Kavkaz,Sibir` va keyinroq Oltin O`rdaga kirib keldi. Shialardan yana bir oqim ismoiliylar ajralib chiqib, u Avg`onistonning tog`li hududlari va Badaxshonda qaror topdi, ismoillik talimoti,hususan ulardan ajralib chiqqan qarmatlar islom diniga nisbatan oppazitsion munosabatida bo`ldi,Qaramat mazxabi XI asirga qadar mavjud edi. 650 yilda Arablarni Sug`diyona,Tohiriston,Hoayezming hosidor yerlari o`ziga jalb etdi. Avvaliga ular Xurosanda talonchilik yurishini boshladi.Chunki lashkarboshining qarorgoxi Marvda yedi. O`rta asr tarixchi olimi Abu Ja`far at-Tabariyning yozishicha, Movarounnahr hududida uyushgan holda arablarga qarshi kurash olib borishga harakat qilingan. Arablar yurishlardan so`ng o`lja bilan Marvga qaytishganida o`rtaosiyolik shohlar Xorazm yaqinida yig`ilib, bir-biriga hujum qilmaslik haqida majburiyat olishar edi. Abul Hasan al-Balozuriy VII asrning 80-yillaridagi

⁵ <https://poe.com/Assistant>.

arablarning yurishlari haqida yozar ekan, Movarounnahr hududida o`troq aholi bilan birga Choch yaqinida, Yettisuvning Talas va Chuv vodiysida yashovchi ko`chmanchi turklar, Ili daryosi havzasida va irtishdan g`arb tomonda yashovchi turgeshlar; Farg`ona va Toharistonda yashovchi qarluqlar ham arablarga qarshi kurashdilar. Zarafshon vodiysida, Buxoro bilan Samarqand oralig`idagi hududda yashagan turkiy xalqlar ayniqsa katta kuch edi.⁶

Arablar bilan zabt etilgan xalqlar o`rtasidagi qarama-qarshiliklar bir qator jiddiy qo`zg`olonlarga olib keldi. V. V. Bartol`dning yozishicha ("O`rta Osiyoda arab istilosining tarixiga oid"), arablar bilan G`urak so`g`dliklari o`rtasidagi keskinlik Samarqand qamal etilishidan oldin boshlangan edi. At-Tabariy ham shunday ma`lumot keltiradi. Samarqand rustoqlari (Qishloq mavzolari) ning arablar tomonidan fath etilishi, 720-721-yillarda u yerlarga arablar hamda Bakr ibn voil qabilalarining ko`chirilishi ham mahalliy aholining qarshiligiga sabab bo`ldi. Xuroson hokimi al-Jarroh (Qutaybadan so`ng) mamlakatni faqat qilich va qamchi bilangina boshqarish mumkin, deb hisoblardi. At-Tabariyning yozishicha, Samarqand aholisi Xuroson va Movarounnahrda boshqaruvga homiylik qilib turgan xalifa Umar II ga shikoyat xati yubordilar. Islom dinini qabul qilganlarning barchasidan xiroj olmaslik tadbirini Umar II murosaga keltirish siyosati deb bildi. Zarafshoning manbaida, Mug` tog`idagi (Tojikistonda) qal`ada 1933 yili topilgan xujjatlarda 720-721 yillarda Panjikent hokimi Divashtich boshchilik qilgan sug`dliklarning arablarga qarshi qo`zg`oloni haqida ma`lumot keltiriladi. Xitoydan ko`p mol bilan qaytgan 400 sug`dlik savdogarlar, Ishtixon, Sabasket va Sug`diyoning boshqa yerlaridagi aslzodalarning barchasi "oltin qayishli kishilar" qo`llab-quvvatlashdi. Zamindorlar o`z sipoh va oilalari bilan to`planib yo`lga chiqishdi, 10 mingdan ziyod kishi ko`chdi. Ko`chmanchilar Xo`jandga yetib kelishganda Farg`ona hokimi shaharga joylashtirolmay, Isfara tumanini tafsiya etdi. Divashti boshchiligidagi aholi va sipohlarning boshqa qismi Zarafshon bo`ylab tog`lar orqali Abgar (yoki Abargar) qal`asidan yuqori tomonga yo`l olishdi. Ko`chmanchilar hali Isfaraga yetib ulgurmasidanoq Al-Xarashiy yuborgan arab qo`shinlari Xo`jand tuprog`iga oyoq qo`ydilar. Arablar Xo`jand shahri atrofini o`rab, uni qamal qila boshlashdi. Farg`ona hokimi yordam bera olmadi. Shunda sug`dionaliklar sulh tuzishni so`rashdi. Arablar sug`dliklar uylariga qaytishini, xiroj to`lashini, asirga olingan arab ayollarini qaytarib berilishini talab qilib, shu

⁶ <https://www.intereuroconf.com/index.php/ipsn/article/download/742/548>.

shartlar bajarilsagina tinchlik sulhi tuzulishiga rozi ekanliklarini aytishdi. Sug`dliklar bu shartlarni qabul qilishganlarida arablar ularni aldashdi va deyarli hammalarini qirib tashlashdi. Ayni vaqtda Xo`jand mulkdorlari ham qirib yuborildi. Ayrim ma`lumotlarga ko`ra uch ming, boshqa ma`lumotlarga qaraganda yetti ming kishi qurbon bo`ldi. At-Tabariyning ta`kidlashicha, mulkdorlarning bo`yinlarida muhrlik qog`oz osilib turardi. Bu shundan dalolat beradiki, arablar juz`ya va xiroj to`lovchilar bo`yniga muhr osishdek ayanchli udumni O`rta Osiyoda erta joriy etishgan.⁷

Markaziy Arabistonda murtadlik harakatiga soxta payg`ambar Musaylama boshchilik qilgan. Abu Bakr musulmonlar qo`shinini 11 otryadga bo`lib, eng kuchlisi Xolid ibn al-Volid otryadi edi. Xolid eng qiyin joylarga yuborildi va barcha janglarda, shu jumladan Yamamadagi Musaylamada g`alaba qozondi. Yil davomida murtadlarga qarshi janglar davom etib, Abu Bakrning g`alabasi va arab qabilalarining birlashishi bilan yakun topdi. Qo`zg`olonlar bostirilgach, Abu Bakr Arabiston yarim orolidan tashqarida bosqinchilik urushlarini boshladi. 633-yilda Abu Bakr Xolid ibn Validni Sosoniylar saltanatining eng boy viloyatlaridan biri bo`lgan Iroqqa yubordi. Shundan so`ng u Suriyaga 4 ta qo`shin jo`natib, 634-yilda Xolid ibn Valid qo`shinini o`sha joyga ko`chiradi. 634-yilda Abu Bakr kasal bo`lib qoldi va o`limidan oldin Umar ibn Xattobni xalifa etib tayinlashni vasiyat qildi. Yangi xalifa sosoniylar, Vizantiya imperiyasi va Misrga qarshi bosqinchilik urushlarini davom ettirdi. Bir paytlar kuchli davlatlar bo`lgan Vizantiya va Sosoniylar davlati bir-birini charchatib yuborgan, bu esa xalifalik qo`shinlariga ularni osonlikcha mag`lub etish imkonini bergan. 640-yilga kelib butun Mesopotamiya, Suriya va Falastin xalifalik nazoratiga o`tdi. 642-yilda Misr, bir yildan keyin esa butun Fors imperiyasi bosib olindi. Umar ibn Xattob xalifalikning siyosiy tuzilishiga asos solgan. U samarali soliq tizimi – devonni yaratdi. Barcha hokimlar (amirlar) bevosita xalifa tomonidan tayinlangan. Umar Muhammad payg`ambarning Makkadan Madinaga hijrat qilishlari (hijratlari) dan taqvim hisobini kiritdi. Umar ibn Xattob vafotidan oldin olti kishidan iborat kengash tayinladi va ular orasidan xalifani saylaydi. Da`vogarlarning hammasi quraysh edi. Kengash da`vogarlar sonini ikkiga (Usmon va Ali) kamaytirdi va bu lavozimga xalifa Usmon ibn Affonni sayladi. Usmon ichki muammolarga qaramay, o`zidan oldingilarning bosqinchilik urushlarini davom ettirdi. Xalifalik qo`shini Shimoliy

⁷ <http://www.genderi.org/kirish-islom-dini-paydo-bolmasdan-oldingi-arabiston.html>.

Afrikan, Pireney yarim orolining qirg'iqbo'yi rayonlarini bosib oldi va Hind daryosining quyi oqimigacha yetib borgan Sosoniylar imperiyasini to'liq bosib oldi. Usmon davrida Qur'onning yozma matnini bitta kitobga yig'ish tugallandi. 656-yilda Usmon ibn Affon uning siyosatiga rozi bo'lmagan qo'zg'olonchilar tomonidan o'ldirildi. Uchinchi xalifaning o'ldirilishidan keyin Muhammad payg'ambarning sahobalari Ali ibn Abu Tolibni yangi xalifa etib sayladilar. Ko'p o'tmay Ali Usmonning qarindoshlari bo'lgan bir qancha hokimlarni ishdan bo'shatib, ularning o'rniga o'zining ishonchli vakillarini tayinladi. Ali davrida xalifalik poytaxti Madinadan Kufaga ko'chirildi. Usmon o'ldirilgach, xalifalik aholisining bir qismi, az-Zubayr, Talha va Oisha boshchiligida jinoyatchilarni jazolash talabi bilan chiqishdi. Qo'zg'olonchilar tomonidan to'plangan qo'shin Basraga kirib, bu qotillikka aloqadorlikda gumon qilingan 600 ga yaqin kishini qatl qildi. Xalifa Ali o'z qo'shini bilan isyonchilar va unga bay'at qilgan Usmonning qotillari bilan muzokaralar olib borish uchun Basraga yetib keldi. Sunniy manbalarga ko'ra, Usmonning o'limida aybdorlar Ali va isyonchilar o'rtasidagi muzokaralar ularning ta'qib va qatl etilishi bilan yakunlanishidan qo'rqib, janglarni boshlagan. Ali va isyonchilar o'rtasidagi jang musulmonlar o'rtasidagi birinchi jang bo'lib, „Tuya jangi“ deb nomlanadi. Xalifa Ali g'olib bo'ldi, Talha va az -Zubayr jangda halok bo'ldi, Muhammad payg'ambarning xotini Oysha Hasan ibn Ali hamrohligida Madinaga yuborildi. Shundan so'ng xalifaning Suriyadagi noibi, Usmonning qarindoshi bo'lgan Muoviya Usmonning qotillari jazolanmaguncha xalifaga bay'at qilishdan bosh tortdi. Siffinda Ali va Muoviya o'rtasida jang bo'lib, u hakamlik mahkamasi bilan tugadi va norozilarning bir qismi (Xorijiylar) chiqib ketdi. Oqibatda Ali xalifalik hududining katta qismini nazoratdan mahrum qildi.⁸

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.intereuroconf.com/index.php/ipsn/article/download/742/548>.
2. <https://poe.com/Assistant>.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Islom_falsafasi.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/islom-tarixi-va-falsafasi>.
5. <http://www.genderi.org/kirish-islom-dini-paydo-bolmasdan-oldingi-arabiston.html>.

⁸ <https://cyberleninka.ru/article/n/islom-dinining-tarqalishi-va-uning-talim-tarbiyaga-tasiri-quroni-karim-axloqiy-falsafiy-talimotlar-manbayi>.

6. <https://www.intereuroconf.com/index.php/ipsn/article/download/742/548>.
7. <http://www.genderi.org/kirish-islom-dini-paydo-bolmasdan-oldingi-arabiston.html>.
8. <http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/views/openlesson/download.php/?id=27051>.
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Islom>.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/islom-tarixi-va-falsafasi>.

